

BESJEDE O *BESJEDAMA*

Vuk-Tadija Barbarić, Marijana Horvat, Martina Kramarić, Andrea Radošević, *Besjede fra Matije Divkovića*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016.

U Zagrebu su 2016. g. u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u biblioteci Hrvatska jezična riznica objavljene *Besjede fra Matije Divkovića*, transkripcija poznate zbirke propovijedi začetnika književne djelatnosti bosanskih franjevaca s opsežnom uvodnom studijom. Transkripciju i uvodnu studiju autorski potpisuju Vuk-Tadija Barbarić, Marijana Horvat, Martina Kramarić i Andrea Radošević, urednici su Željko Jozić (glavni urednik), Vuk-Tadija Barbarić, Marijana Horvat i Marko Karamatić, a recenzenti su izdanja, koje se – ne slučajno – pojavilo o četrinstotoj obljetnici objavljivanja prvoga izdanja *Besjeda*, istaknuti hrvatski filološki djelatnici Dolores Grmača, Ivo Pranjković i Marko Samardžija.

Knjiga se otvara "Uvodnom besjedom" (str. 1–2) autorā, u kojoj su pojašnjeni motivi za objavljivanje Divkovićevih *Besjeda*, opisan je tijek rada na knjizi te su popisane zahvale svima koji su potpomogli njezino objavljivanje. Među ostalim, u uvodu se ističe da su sve donedavno "plodovi njegova [Divkovićeva, nap. a.] rada bili dostupni samo malobrojnim sretnicima koji su imali pristup znanstvenim i samostanskim arhivima i knjižnicama" (str. 1). Situacija se počela mijenjati 2013. g. kada je Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene iz Sarajeva objavio pretisak s transkripcijom prvih dvaju tiskanih Divkovićevih djela iz 1611. g. – *Nauka krstjanskoga za narod slovinski* i *Sto čudesa aliti zlamen'ja blažene i slavne Bogorodice, Divice Marije* (ur. Marko Karamatić). U suradnji s istom ustanovom odvijao se i rad na objavljivanju Divkovićevih *Besjeda*, inače začet u okviru projekta *Matija Divković u hrvatskoj kulturi* voditeljice Marijane Horvat. U transkripciji s bosanice na latinicu sudjelovali su svi autori, a u opsežnoj uvodnoj studiji poglavlja o životu i djelu fra Matije Divkovića te o književno-stilskoj analizi njegovih *Besjeda* napisala je Andrea Radošević, Vuk-Tadija Barbarić autor je poglavlja o grafiji, fonologiji i morfologiji, Marijana Horvat zaslužna je za poglavlja o rječotvorju i sintaksi, dok je Martina Kramarić izradila poglavlje o leksiku i imenima.

U poglavlju "Život i djelo Matije Divkovića" (str. 3–5) donose se malobrojni dosad poznati podatci o životnome putu "*bogoljubnog bogoslovca* fra Matije Divkovića" (str. 3), govori se ukratko o njegovim četirima autorskim djelima, o franjevačkom književnom i kulturnom djelovanju u Bosni Srebrenoj u 17. stoljeću te o utjecaju djela fra Matije Divkovića na franjevačku književnost 17. i 18. stoljeća. Istaknuto je da je Divković imao brojne nastavljače (Stjepan Markovac Margitić, Stjepan Matijević, Pavao Papić, Pavao Posilović itd.), što, uz činjenicu da su mu djela prepisivana još za života, "dovoljno govori o popularnosti i korisnosti njegovih katehetskih i propovjednih djela" (str. 5).

Drugo poglavlje uvodne studije nosi naslov "Književno-stilska analiza *Besjeda* Matije Divkovića" (str. 7–36). Na početku se poglavlja ističe da "postoje različita stajališta o tome kojem književnom pravcu pripadaju ne samo *Besjede* nego Divkovićev opus u cijelosti". Stariju ocjenu da je Divković stvarao kao

protureformacijski pisac noviji istraživači uglavnom ne prihvaćaju te Divkovića određuju kao pisca katoličke obnove. Postoje, međutim, i sasvim drugačija gledanja. Eduard je Hercigonja, primjerice, smatrao da Divkovićovo djelo pripada srednjovjekovnoj stilskoj formaciji, a smjelo određivanje Divkovića renesansnim (Brozović), odnosno baroknim piscem (Jelčić) danas općenito nije prihvaćeno. Ističe se Divkovićovo posezanje za latinskim djelima, osobito za propovijedima Johannesa Herolta i Guillaumea Pepina te u manjoj mjeri za odlomcima iz djela Vinka Ferrerskoga i Bernardina de Bustija. Divkovićovo stvaralaštvo odlikuje težnja za sastavljanjem djela koja će biti prilagođena recepciji slušatelja, ali će pritom sadržavati "tumačenja temeljnih učenja potrebnih u svakodnevnom pastoralnom radu" (str. 10). Taj zahtjev u određenoj mjeri određuje strukturu i sadržaj njegovih tematskih propovijedi, koje u pravilu sadrže brojna pozivanja na crkvene autoritete ili autore kršćanskih traktata i priručnika, a nerijetko i kratke anegdote kojih je cilj upravo približavanje slušateljima.

S obzirom na opsežnost *Besjeda*, jasno je da se u poglavlju posvećenu njihovoj književno-stilskoj analizi nije moglo iscrpno prikazati sve teme iz zbirke. Stoga autorica odabire njih nekoliko pa, među ostalim, govori o uputama za dobro i pravilno propovijedanje, koje su tematizirane u nekoliko besjeda, o temi života kao vječnoj borbi protiv napasti i iskušenja, o zastrašivanju paklenim mukama, koje se barem na neizravan način pojavljuje gotovo u svim Divkovićevim propovijedima, o biblijskim parabolama u propovijedima, o unošenju primjera iz životinjskoga i biljnoga svijeta itd. Zasebno je potpoglavlje posvećeno egzemplima, "kraćim narativnim tekstovima u kojima se izmjenjuju naracija i dijalog, s jasnom funkcijom: približavanje netom iznesene tvrdnje mogućnostima recepcije šire publike" (str. 19). Istaknuto je da za razliku od latinskih predložaka (Herolt, *Disipuli*), u kojima se egzempli "nerijetko krata i svode na čistu pouku, Divković raznim proširenjima i unošenjima elemenata razgovornoga stila oživljava kratke pripovijesti" (str. 20). U zasebnome je potpoglavlju opisan i Divkovićev stvaralački postupak. Naglašena je njegova sklonost tzv. komentatorskim parafrazama, unošenje u tekstove brojnih fraza i riječi svojstvenih razgovornome stilu, upotreba poštapalica i sl. Notirano je i Divkovićovo poopćavanje iskaza, koje se u tekstovima među ostalim ostvaruje izbjegavanjem manje poznatih imena stranih pokrajina, gradova i naroda (ondje gdje se u latinskim predlošcima ta imena spominju) ili zamjenjivanjem forme pitanja i odgovora općenitim tvrdnjama. Svi su ti postupci u tekstu bogato oprimjereni i jasno istaknuti, što čitateljima bitno olakšava razumijevanje. Isto je i u posljednjem potpoglavlju, posvećenu stilskoj analizi, u kojem su – također uz brojna oprimjerenja – opisane figure konstrukcije, figure misli, figure dikcije i figure riječi.

U trećem su, najduljem dijelu uvodne studije opisane jezične osobitosti *Besjeda*. Vuk-Tadija Barbarić opisao je grafijske i fonološke osobitosti zbirke (str. 37–50). Grafijskim problemima kod Divkovića, ističe se na početku, "dosad nitko nije pristupio primjereno njihovoj složenosti i zanimljivosti" (str. 37), pa u pregledu autor poglavlja upravo njima posvećuje najveću pozornost. U opisu se donose i transkribirani i transliterirani primjeri, s tim da su prvi, koji se inače preferiraju u tekstu, pisani ukošeno, a drugi su podcrtani. Upozorava se na višefunkcionalnost slova *đerv* (*ġ*), koje se u *Besjedama*, osim za "pokrivanje" fonoloških vrijednosti /č/ i /đ/, upotrebljava i u slovniim kombinacijama koje označavaju /lj/ i /nj/. Ti se pak

fonemi u zbirci bilježe na različite načine. Najčešće se, ističe Barbarić – donoseći pritom i približne bročane podatke – upotrebljavaju dvoslovi *jl* i *jn*, no potvrđeno je i više drugih mogućnosti, među kojima ovdje izdvajamo kombinaciju *gl* za */lj/*, koja bi se, kako naglašava autor, mogla "smatrati krunskim dokazom latiničnoga utjecaja na oblikovanje Divkovićeve grafije" (str. 39). Polazeći dobrim dijelom baš od znatno veće čestotnosti dvoslova *jl* i *jn* u odnosu na druge potvrđene mogućnosti, Barbarić iznosi tezu da "*Besjede* u svojem inventaru imaju samo po jedan grafem za */lj/* i */nj/*, i to *jl* i *jn*" (str. 39), dok sve ostale mogućnosti zapisivanja tih fonema smatra pogreškama. Uvjerljivo se pokazuje da u *Besjedama* nije provedena sekundarna jotacija, dok primjere tipa *mlaji*, *tuje*, *meju*, u kojima dolazi *j* prema **d'*, autor smatra "leksičkim preuzimanjima" (str. 43). Barbarić pokazuje da grafem *č* u *Besjedama* "treba interpretirati isključivo kao */št/*" (str. 43) i to Divkovićevo rješenje objašnjava nastojanjem "da se štakavski izgovor izdigne na razinu općeprihvaćene norme, u čemu je vjerojatno za uzor imao dubrovačku književnost" (str. 43). Među ostalim, istaknuto je i dobro čuvanje *h* u osnovama riječi i njegovo nerijetko gubljenje na kraju riječi, bilježenje slijeda *ar* na mjestu slogotvornoga *r* (s gotovo sigurnim čitanjem [r]), prelazak slogotvornoga *l* u *uo*, geminiranje samoglasnika – nerijetko s ciljem označavanja duljine sloga – i rjeđe suglasnika. Na samome je kraju donesen i podulji popis tipičnih grafijskih pogrešaka s potencijalnim objašnjenjima njihova uzroka.

U poglavlju o morfologiji (str. 51–56) Barbarić je u zasebnim potpoglavljima sažeto prikazao osnovne osobitosti imenica, zamjenica, pridjeva, brojeva i glagola. Pregled morfoloških osobitosti obuhvatio je većinom samo ona obilježja koja "odudaraju od današnjeg standarda" (str. 51). Kod imenica je među ostalim istaknuto dobro čuvanje starih nastavaka u dativu, lokativu i instrumentalu množine. Zanimljivo je da se u genitivu množine uz stariji nulti nastavak (većinom u ž. r.) i nastavak *-ov* (u m. r. i s. r.), pojavljuju i oblici s novoštokavskim nastavkom *-a*, ali i oblici s dočekom *-ih*, vjerojatno nastali pod utjecajem genitiva množine zamjeničko-pridjevske deklinacije. Kod zamjenica i pridjeva ističe se ijekavska zamjena jata u množinskim nastavcima. Kao posebnu zanimljivost u pregledu osobitosti brojeva autor navodi dekliniranje rednih brojeva od 11. do 19. na način da se deklinira pridjev *jedini* (kod broja 11), odnosno redni brojevi od 2. do 9. (kod brojeva od 12. do 19.) te se doda "naest" (*jedininaest*, *drugomunaest* itd.). Kod glagola se ističe visoka čestotnost aorista i imperfekta te čuvanje arhaičnosti poput nastavka *-u* u 1. l. jd. prezenta (npr. *govoru*, *reku*) ili upotrebe starijih oblika glagolskoga priloga prošlog (npr. *rekši*, *umrši*).

Na početku poglavlja o tvorbi riječi (str. 57–63) Marijana Horvat ističe da je "u (...) izboru iz Divkovićeve rječotvorja raščlamba (...) ponajprije usmjerena na one tvorenice čiju bismo tvorbu mogli pripisati Divkoviću, odnosno na one tvorenice koje bismo prema dosadašnjim spoznajama mogli odrediti kao Divkovićeve prvopotvrđenice i na tvorenice koje su danas korisnicima hrvatskoga jezika bez posebne jezične naobrazbe uglavnom manje poznate jer su se zadržale na razini autorovih hapaksa" (str. 57). Nakon kraćega uvoda u zasebnim se cjelinama govori o sufiksaloj tvorbi, prefiksaloj tvorbi, prefiksalo-sufiksaloj tvorbi, srašanju i srašteno-sufiksaloj tvorbi, slaganju i složeno-sufiksaloj tvorbi i o preobrazbi. Kod sufiksalne se tvorbe u kategoriji vršitelja radnje izdvajaju sufixi *-lac*, *-ač*,

-ac i -telj, a među tvorenicama sa sufiksom -lac uz ostalo se navode i Divkovićeve prvopotvrđenice *igralac*, *psovalac* te hapaks *umnožalac*. Kod prefiksno-sufiksne tvorbe status Divkovićeve prvopotvrđenice, primjerice, ima pridjev *zdjetan*, "koji se odnosi na trudne žene" (str. 60). Bogato su oprimjerena srastanja i srašteno-sufiksne tvorbe: *taštoslaviti se* 'hvalisati se', *zločinilac*, *tujpritiskovalac* 'onaj koji krade, pritišće tuđe'; osobito su dobro zastupljene tvorenice koje u prvome dijelu imaju *dobro-*: *dobrodarje* 'kojim se daruje dobro', *dobročinjen'je*, *dobročinilac* i sl. Među primjerima slaganja i složeno-sufiksne tvorbe autorica izdvaja po dva primjera: *suhodol* i *dobrovolja*, odnosno *gologlav* i *bogodarje* (uz napomenu da se kod potonjega može raditi i o slaganju). Na kraju se ističe da je "prilično velik broj hapaksa i prvopotvrđenica na malom uzorku istraživanja pokazatelj (...) autorove kreativnosti" te se ukazuje na potrebu "sustavnoga istraživanja povijesnoga rječotvorja" (str. 63).

Jasno je da bi cjeloviti opis sintaktičkih osobitosti Divkovićevih *Besjeda* zahtijevao mnogo više prostora od jednoga poglavlja u uvodnoj studiji. Stoga se u pregledu (str. 65–79) autorica odlučuje za prikaz najosnovnijih sintaktičkih značajki ili, kako u kratkome uvodu ističe, onih osobitosti sintaktičkoga ustrojstva koje pokazuju "koherentnost jezika franjevačke književnosti" (str. 64). Glede reda riječi, ističe se da atributi u *Besjedama* često dolaze u postpozitivnome položaju, osobito u ustaljenim sintagmama, notira se stariji redosljed zanaglasnica, tj. redosljed u kojemu glagolske zanaglasnice dolaze iza zamjeničkih, naglašava se da se u odnosnim rečenicama nerijetko ponavlja antecedent na koji se relativizator odnosi itd. Primjetno je u Divkovića i sintaktičko kalkiranje, primjerice u konstrukcijama 'za + infinitiv', u slijedu 'činiti + akuzativ + infinitiv', odnosno u konstrukciji 'od + genitiv'. Potonjoj je konstrukciji posvećeno i zasebno potpoglavlje, u kojem je među ostalim istaknuto da sveza 'od + genitiv' kao nesročni atribut služi za izricanje posvojnosti, svojstva, sadržaja, tj. "konkretizacije općenitijega pojma" itd. Znatna je pozornost posvećena sintaksi participia. Ističe se tako da se aktivni participij prezenta često upotrebljava u pridjevskoj službi, nije rijedak ni u imeničkoj službi, može se pojaviti i u funkciji predikatnoga proširka, a konstrukcije s *budući* pojavljuju se u vremenskim, uzročnim, dopusnim i atributnim rečenicama. Aktivni participij preterita I., ističe autorica, departicipijaliziran je i upotrebljava se kao glagolski prilog prošli, dok pasivni participij preterita dolazi u pridjevskoj službi. Vrlo je frekventna u *Besjedama* prijedložno-padežna sveza *po usta*, koja se, naglašava autorica, "pokazuje (...) kao obilježje nabožne književnosti" (str. 75) te se "vjerojatno pojavila kao sintaktička prevedenica prema talijanskom (tal. *per bocca di*) i latinskom (lat. *per os*) jeziku" (str. 75–76).

Poglavlje o leksiku (str. 80–93) napisala je Martina Kramarić. Činjenica – istaknuta i u samome naslovu *Besjeda* – da Divković svoje djelo piše "i za *redovnike* i za *svjetovnje ljude*" (str. 80) bitno je utjecala na izbor leksika u propovijedima, tj. zahtijevala je od njihova autora – naglašava Kramarić – balansiranje leksika različita podrijetla, vlastito tumačenje riječi, navođenje više bliskoznačnica usporedo, kontaktnu sinonimiju od dvaju ili više sinonima i sl. (str. 80). Kontaktne sinonime Divković u pravilu spaja veznicima *i* i *aliti* (npr., *svite aliti haljine*), kod tuđica i posuđenica prijevodne ekvivalente uvodi izrazom *to jest* (npr., *zato ga pomazaše murom, to jest dragom pomastju*), sintagmama *naški hoće rijeti* i *u*

naš jezik prevodi "samo osobna imena i toponime koji imaju posebno značenje i simboliku u kršćanskoj ikonografiji (npr., *Isukrst naški hoće rijeti Spasit(elj)*). Temeljni je Divkovićev leksik, ističe se, "općehrvatski slavenskoga podrijetla", tj. leksik "srednjovjekovne glagoljaške književnosti, primorskih lektionara te renesansne dalmatinsko-dubrovačke književnosti" (str. 81). Inače je dubrovačko posredništvo (ili barem posredništvo dalmatinsko-dubrovačke književnosti) prepoznatljivo u *Besjedama* u nerijetkim talijanizmima (npr. *mangiodo* 'krvnik') i znatno rjeđim grecizmima (npr. *manastijer*, *psaltijer*). U crkvenoj terminologiji prevladavaju latinizmi, no u cjelini je strani leksik u Divkovića, s obzirom na dijalektalnu osnovicu njegovih djela, očekivano najčešće orijentalnoga postanja (npr. *hartija*, *harač*). Utjecaj narodnoga govora, naglašava autorica, "osjeća se i u uporabi brojnih ustaljenih izraza i fraza, koje su karakteristične za bosanske govore" (npr. *u gostu* 'biti gost', *od godišta do godišta*, *dan po dan*). U zasebnim se potpoglavljima autorica pozabavila terminologijom i biblijskim imenima. Očekivano je u *Besjedama* najzastupljenija crkvena terminologija, a uz nju je dobro zastupljen i teološko-filozofski leksik. Izdvojen je i nemali broj pravnih i trgovačkih termina; naglašeno je bogatstvo životinjskoga nazivlja u *Besjedama*, dobra zastupljenost naziva za rodbinske odnose i kulinarskoga nazivlja, a još je jednom istaknuta i "Divkovićeva kreativnost u tvorbenim postupcima" (str. 90). Na kraju su analizirana i biblijska imena, s osobitim obzirom na njihovo fonološko i morfološko prilagođavanje hrvatskomu jeziku.

U "Zaključnoj riječi" (str. 95–96) još su jednom kao Divkovićevi uzori u sastavljanju *Besjeda* istaknuti dominikanski i franjevački propovjednici (Herolt, Pepin, Ferrerski, de Busti), naglašena je njegova vezanost za hrvatsku književnu tradiciju i presudna uloga u zasnivanju književne djelatnosti bosanskih franjevaca. U jezičnome je smislu Divkovićevo polazište, ističu autori, "ijekavska (...) štokavština s elementima ikavice, kakvom se govorilo između Olova i Kreševa u Bosni", a na taj su temelj naslojena "jezična svojstva pisaca hrvatske srednjovjekovne i renesansne književnosti, dalmatinske i dubrovačke" (str. 95). Čitavim svojim djelom, zaključuje se, Divković figurira "ne samo kao most između hrvatskih srednjovjekovnih tekstova i književnosti 17. i 18. st., između književnosti hrvatskoga sjevera i juga, nego i između hrvatske i bosanske književnosti i kulture" (str. 96). Na kraju uvodne studije nalazi se i vrlo opsežan popis upotrijebljene literature (str. 97–104).

Najveći dio knjige otpada na transkripciju (str. 107–798), a informacije o načelima po kojima je ona provedena donesene su na samome kraju knjige ("Napomene autora uz transkripciju", str. 836–837). U oblim se zagrada u transkribiranome tekstu razrješavaju kratice, koje su inače u *Besjedama* "nekada naznačene titlom, a nekada točkom" (str. 836): npr., *s(vije)tu* 259; *S(ve)ti* 437; *G(ospodi)n* 495. U uglatim pak zgradama autori donose rekonstrukciju "nečitljivih ili ispuštenih slova ili dijelova teksta", kao i rekonstrukciju "namjerno ispuštenih dijelova teksta, tj. onih koji se podrazumijevaju" (str. 836): npr., *oruža[j]te* 306; *Ambro[ž]* 420; *ovije[h]* 421; [*Po usta svetoga*] *Ižaije [proroka na]* 38. [*pog.*]... 634. Slova s brojevnim vrijednostima prenesena su u transkribiranome tekstu kao arapske brojke. Paginacija je pak i "u izvorniku provedena arapskim brojkama, a u transkripciji se ona donosi u kosim zgradama s oznakom stupca gdje je tisak dvostupačan, a gotovo svugdje jest" (str. 836). U izradi transkripcije autori su se prvenstveno služili prvim izdanjem *Besjeda*

iz 1616. g., no ondje gdje je to bilo potrebno (primjerice, u rekonstrukciji pojedinih ispuštenih dijelova), posezali su i za drugim izdanjem iz 1704. g.

Služenje knjigom lakšim će i ugodnijim učiniti "Rječnik manje poznatih riječi" (str. 799–822) i "Tumač imena" (str. 823–835), koji se nalaze na kraju knjige i za koje je zaslužna Sanja Perić Gavrančić.

U svakom slučaju, pred nama je izuzetno vrijedno izdanje od kojega će višestruke koristi imati čitava hrvatska kulturna zajednica. Zainteresirani će laici dobiti priliku bezbrižno zaviriti u svijet Divkovićevih propovijedi, a pouzdana transkripcija s vrijednom uvodnom studijom profesionalnim će istraživačima nedvojbeno pružiti nove mogućnosti i poticaje u proučavanju Divkovića i njegova djela.

Josip Galić